

UN OM DE CULTURĂ ȘI ARTIST ARMEAN DIN TRANSILVANIA, ZACHARIAS GÁBRUS (ZACHARIJA GABRUȘJAN) ȘI MANUSCRISUL SĂU HERALDIC

IOAN CHINDRIȘ

Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj-Napoca

history_chindris@yahoo.com

ANCA ELISABETA TATAY

Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj-Napoca

ancatai@yahoo.com

Cuvinte cheie: Zacharias Gábrus (Zacharija Gabrușjan), Gherla, armeni, heraldică, manuscris
Mots clé: Zacharias Gábrus (Zacharija Gabrușjan), Gherla, Arméniens, Héraldique, manuscrit

*Studiul de față dorește să scoată la lumină manuscrisul heraldic intitulat **Scuta heraldica totius mundi imperiorum, regnorum, principatuum, provinciarum, ducatum, ac comitatum insignia in se continentia**, realizat de unul dintre oamenii marcanți ai comunității armenesti din Gherla: Zacharias Gábrus (Zacharija Gabrușjan – n. 1794 – m. 1870). Prin intermediul succintei prezentări a manuscrisului heraldic, realizat cu multă competență și meticulozitate de către Zacharias Gábrus, s-a dorit plasarea autorului printre cei dintâi heraldiști moderni din spațiul românesc.*

Zacharija Gabrușjan, cunoscut sub numele lui maghiarizat de Zacharias Gábrus, a trăit în orașul Gherla (Armenopolis, în armeană Hayakaghak) din Transilvania, între anii 1794–1870, fiind una dintre personalitățile culturale marcante ale comunității armenice din această localitate, întemeiată ca oraș în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, de către armeni.

Se impune să precizăm că spre sfârșitul secolului al XVII-lea, respectiv în 1680, principele Mihai Appaffy le permite armenilor să se stabilească în Transilvania. Populația emigrantă venea dinspre Moldova sau Bistrița de unde a fost alungată datorită unor neînțelegeri de natură religioasă sau comercială. Cei mai mulți dintre ei s-au stabilit la Dumbrăveni și în Gherla, localități asupra cărora și-au lăsat o puternică amprentă. Cele două așezări armenice au fost declarate orașe libere regale în 1711 (Gherla), respectiv în 1733 (Dumbrăveni), având dreptul să se autoadministreze, să aibă tribunale și legi proprii, să întrețină în mod neîngrădit relații comerciale cu state străine, să organizeze târguri, fiind supuse principelui Transilvaniei doar din punct de vedere militar și fiscal. Privilegiile erau acordate exclusiv armenilor catolici¹. În acest context, amintim în treacăt că în anul 301 Armenia devenea primul stat creștin din lume.

Oxendius Vărzărescu, primul episcop catolic de rit armean de Gherla, a contribuit din plin la edificarea acestui oraș baroc, îngrijindu-se de angajarea unui arhitect străin și de întocmirea planurilor². Gherla este singurul oraș din România

¹ Pop 2002, p. 24-29; Gazdovits 1996, p. 206, 257-259.

² Pop 2002, p. 34-35.

construit în secolul al XVIII-lea după un plan urbanistic păstrat până astăzi. Noul oraș s-a dovedit de-a lungul timpului a fi un important centru comercial și manufacturier din Transilvania, dar și cultural și spiritual, fiind într-o continuă competiție cu Sibiul, Clujul, Brașovul sau Bistrița. Din rândurile sale s-au format nu puțini oameni de vază cu preocupări variate.

Între personalitățile Gherlei, Zacharias Gábrus, ocupă un loc distinct. Deși s-a pregătit pentru preoție, ulterior el s-a dedicat carierei didactice, fiind, vreme de 42 de ani, profesor la peste 2500 de absolvenți. Orașul și comunitatea în plină dezvoltare i-au oferit un câmp larg de activitate, manifestându-se și ca scriitor, istoric, pictor, sculptor, dar mai ales ca om dăruit cu toată ființa progresului comunității armenesti din Transilvania³. A creat cu mână proprie altarul *Bisericii Solomon*, cel dintâi locaș armenesc de cult al comunității (edificat în 1727), făcând și alte donații pe seama concetățenilor săi armeni.

Lui i se datorează prima bibliotecă particulară din Gherla – Armenopolis, care cuprindea și lucrări proprii în manuscris, cea mai importantă fiind tratatul în limba armeană *Cartea providenței divine (Kirkh asvačaji Nachachaluthiuni)*. O lucrare deosebită a sa este albumul heraldic manuscris *Scuta heraldica totius mundi...*, care îl definește drept unul dintre cei dintâi heraldiști moderni de pe teritoriul actual al României. A adunat cărți armenesti sau referitoare la armeni din toate părțile Europei, dând astfel exemplu intelectualilor armeni din generațiile următoare, ca Vartan Esztegar, Szongott Kristóff, Kristóf Lukács și alții. Biblioteca lui Gabrušjan s-a risipit în perioada comunistă prin mai multe biblioteci și arhive, mai ales din orașul Cluj-Napoca⁴.

În cele ce urmează ne propunem să atragem atenția asupra albumului său heraldic rămas în manuscris, care a scăpat până în prezent atenției amănunțite a cercetătorilor. Ineditul album, păstrat la Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, *Fondul Gherla, Documente armenesti, Lăsamântul lui Gabrus Zaharias*, nr. 2379/105 însumează aproximativ 300 de pagini, având dimensiunea de 20,19x16,17 cm.

Doar foaia de titlu este tipărită, cuprinzând următoarele date: *SCUTA HERALDICA / TOTIUS MUNDI / IMPERIORUM, REGNORUM, PRINCIPATUUM, / PROVINCIARUM, DUCATUUM, AC COMITATUUM / INSIGNIA / IN SE CONTINENTIA; / PER / ZACHARIAM GÁBRUS / E DIVERSIS MAPPIS GEOGRAPHICIS, / LIBRISQUE HERALDICIS COLLECTA, / AC PROPRIA DILIGENTIA DELINEATA*. Locul de apariție și anul sunt menționate în partea de jos a foii: *SZAMOSUJVÁRINI, / TYPIS TYPOGRAPHIAE GR. CATH. DIOCESANAE. / 1867*. Deci lucrarea este redactată la Gherla (denumire redată în limba maghiară) la tipografia diocezei greco-catolice. De menționat că în partea de sus a foii apare scris cu cifre romane anul 1898: *XDCCCXCVIII*, probabil anul în care s-a tipărit această pagină. Cartea este prevăzută cu coperti de carton, și cotor de piele pe care este scris cu litere aurii *Heraldicae / Zachariae / Gabrus*. Atât pe foaia de titlu, cât și pe cotor se precizează: *Tomii secundi fasciculus II*. Szongott Kristóff susține că opera ar fi avut inițial patru părți (2 tomuri a câte 2 fascicule fiecare), afirmație la care subscriem și noi. Mai mult, fasciculul păstrat începe de la pagina 549 și conține la sfârșit un *index* alfabetic de 111 pagini al desenelor din toate cele patru părți, care ne indică faptul că opera heraldică totală a lui Zacharias Gábrus conținea aproximativ 2500 de desene.

Fasciculul 2 din tomul II însumează 299 de steme urmate de 147 de steaguri, deși autorul albumului consemnează la începutul manuscrisului un număr de 298 steme, respectiv 144 steaguri⁵.

³ Kiss 2001.

⁴ Vezi pentru detalii Kiss 2001.

⁵ DJCAN, FGDA, *Lăsamântul lui Gabrus Zaharias*, nr. 2379, p. 2.

Stemele din album, existente sau inexistente (adică create de el), unele neterminat, aparțin unor imperii, regate, principate, ducate, provincii, comitate, orașe, toate fiind însoțite de inscripții în latină, care le desemnează. Ele sunt desenate cu multă acuratețe, precizie și grijă, cu tuș negru sau maro, adeseori folosindu-se liniile paralele, încrucișate, sau maniera punctată, amintind de tehnica gravurii în metal. Umbrele și luminile sunt redată cu evidentă subtilitate. În special la blazoanele rămase neterminat se observă linii trasate cu creionul și liniarul care împart suprafața de lucru, ceea ce ne dovedește rigoarea cu care lucra heraldistul după reguli compoziționale stricte.

Plasate în plină pagină sau grupate câte 3 sau, maxim, 4 pe o pagină, stemele sunt desenate minuțios, cu vădită siguranță și eleganță, scoțând în evidență calitățile de excelent desenator ale lui Zacharias Gábrus care, după cum știm, nu avea studii în domeniul artelor.

El se dovedește un veritabil specialist al problemei abordate, lucru dovedit de elementele care alcătuiesc stemele desenate. Astfel, întâlnim scuturi de diferite forme: oval, patrulater – cu baza fie ascuțită fie rotunjită – etc., denumite după specificul lor: francez modern, elvețian, germanic, rusesc ș.a.⁶. Câmpul scutului poate fi împărțit sau nu în diverse compartimente numite cartiere⁷, care de obicei sunt „colorate” diferit. În cazul nostru „culoarea” este sugerată de tipurile de hașuri folosite: linii paralele verticale - roșu; linii paralele orizontale - albastru; linii încrucișate care formează pătrate - negru; linii încrucișate care formează romburi: maro; linii paralele oblice de la stânga spre dreapta - verde; linii paralele oblice de la dreapta spre stânga - mov; sau de maniera punctată care reprezintă culoarea galbenă sau de culoarea albă care este echivalentul argintului. Procedul prin care cărturarul armean „redă” culorile blazoanelor este încetățenit în știința heraldicii. Comentariile în latină pe care el a reușit să le facă stemelor, doar pe alocuri, certifică corespondența dintre desen și culoare și, totodată, cunoștințele sale deosebit de avansate în domeniul care, desigur, îl pasiona. În acest sens ne limităm la oferirea unui singur exemplu: *Insigne Constantinopoleos / Est scutum rubrum ovalis figurae cruce au / rea in quatuor partes divisuum, in quavis / parte librum clausum servans, qui libri / secundum veteres Scriptores pro quator / Evangeliiis assumuntur* adică, în traducere liberă: *Stema Constantinopolului este un scut roșu de formă ovală cu o cruce aurie ce îl împarte în patru părți, în fiecare parte fiind înscrisă câte o carte, care reprezintă cele patru Evanghelii.*

Pe fondul „colorat” cartierele conțin adeseori diferite reprezentări, precum: animale reale, redată întreg sau parțial, mai mult sau mai puțin stilizate (leu, vultur, șarpe, pește, cal, elefant, țap, bou, panteră, bufniță, broască, cămilă, porc mistreț, albină) sau himerice (grifon, dragon, pegas, unicorn); oameni redați figură întreagă, călărind, bust, sau diverse fragmente anatomice, Christ răstignit; plante (flori, frunze, palmier); aștri (lună, soare, stea, cometă); elemente arhitectonice (cetăți, clădiri); arme (buzdugan, săbie, sulică, săgeată); litere sau diverse alte obiecte (stup, clopot, cruce, roată cu spițe, coroană, foarfece, barcă, ancoră, scară, balanță, trompetă, urnă, secure). În ceea ce privește ornamentele exterioare care însoțesc sau înconjoară unele dintre scuturi, avem parte și aici de o mare varietate. Ca atare, întâlnim cel mai adesea diferite coroane⁸ care împodobesc partea superioară a stemei, dar și elemente vegetale stilizate sau nu, vultur cu aripile deschise, coif, steaguri, turban, pene, harpă, animale etc.

⁶ Pentru forma scuturilor stemelor vezi: Neubecker 1977, p. 76-77; Cernovodeanu 1977, p. 13; Sturdza-Săucești 1974, p. 27-31.

⁷ Despre cartierele scutului vezi: Sturdza-Săucești 1974, p. 32-39; Cernovodeanu 1977, p. 13-14; Oswald 1984, p. 458-459.

⁸ Pentru coroane vezi: Neubecker 1977, p. 178-179.

Trecând în revistă stemele din manuscrisul lui Zacharias Gábrus am constatat că unele elemente au fost perpetuate până astăzi. Cităm în acest sens acum doar două exemple: stemele orașelor Hamburg (Germania) și Ostende (Belgia). În cazul celei dintâi întâlnim deopotrivă (la 1867 în manuscris și azi) reprezentarea unei cetăți cu 3 turnuri pe un fond roșu, iar în cazul celei de a doua, culorile din stema desenată corespund cu cele ale steagului de astăzi al respectivului oraș⁹.

În contextul acestui studiu atragem atenția doar asupra stemelor Armeniei și Poloniei existente în manuscrisul în discuție. Blazoanele cu titlul: *Armeniae Maioris*, *Armeniae Minoris*, *Armeniae Novum* și *Armeniae* sunt redată fiecare pe câte o pagină distinctă, reprezentând diferite momente din istoria Armeniei. Simbolistica scuturilor este diferită, în schimb toate au deasupra coroană. Stemele Poloniei sunt redată în trei ipostaze, de asemenea în plină pagină: *Totius Poloniae*, *Regis quondam Poloniae*, *Regni Poloniae*, ultima dintre ele apropiindu-se cel mai mult de cea existentă astăzi, în scutul căreia, pe un fond roșu apare un vultur alb încoronat și cu aripile desfăcute.

Cele 147 de steaguri prezentate de Zacharias Gábrus dovedesc din nou foarte vastele cunoștințe ale eruditului armean de la Gherla. Ele sunt corect redată, respectând realitatea vremii și convenția culorilor. De pildă steagul Transilvaniei conține culorile: albastru, roșu și galben dispuse pe orizontală, iar cel al Elveției conține o cruce albă pe un fond roșu¹⁰.

Prin intermediul acestei succinte prezentări a manuscrisului heraldic, realizat cu multă competență și meticulozitate de către Zacharias Gábrus, s-a dorit plasarea autorului printre cei dintâi heraldiști moderni din spațiul românesc. Dacă la sfârșitul secolului al XVIII-lea preocupări în acest domeniu a avut medicul profesor Francisc Páriz Pápai din Aiud¹¹, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX, dincolo de Carpați, mai precis la Iași și București, preocupări similare, la fel de notabile, au avut următorii cărturari: Gheorghe Asachi, despre care se presupune că a fost de asemenea armean, Mihail Kogălniceanu, Cezar Bolliac, Bogdan Petriceicu Hașdeu, V. A. Urechia, D. A. Sturdza, P. V. Năsturel ș.a.¹².

Se pune firesc întrebarea de ce oare cărturarul armean de la Gherla a realizat albumul său din care până la noi a ajuns doar o parte? Executate cel mai probabil după mape heraldice străine existente în vremea sa¹³, blazoanele și steagurile au fost realizate în scop personal, din pasiune față de știința și arta *heraldicii*, dovedind încă o dată setea pentru cultură și artă a armenilor. Nu este exclus ca în intenția autorului să se fi aflat și publicarea acestui material, rămas în manuscris până astăzi.

Abreveri

DJCAN, FGDA – Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, *Fondul Gherla, Documente armenesti, Lăsamântul lui Gabrus Zaharias*

Bibliografie

Bouton 1863 – V. Bouton, *Nouveau traité du blason ou science des armoiries*, Paris, 1863
 Cernovodeanu 1977 – D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977

⁹ Pentru stemele de azi vezi www.ngw.nl (10 septembrie 2010).

¹⁰ Pentru steaguri vezi www.worldflags101.com (10 septembrie 2010).

¹¹ Pápai 1695.

¹² Cernovodeanu 1977, p. 19-26.

¹³ Dintre lucrările din domeniul heraldicii publicate înaintea anului 1867 le cităm, după Cernovodeanu 1977, p. 529, 536, doar pe următoarele: Palma 1766; Pautet du Parois 1843; Bouton 1863.

- Gazdovits 1996 – Gazdovits N., *Istoria armenilor din Transilvania (De la începuturi până la 1900)*, București, 1996
- Kiss 2001 – Kiss Tibor, *Az örmény kultúra Kolozsvár könyvtaraiban és a levéltárban*, 2001, la adresa: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_kisebbsgek/2008/Ormenymagyarok_akik/pages/003_eloadasok_II.htm
- Neubecker 1977 – O. Neubecker, *Le grand livre de l'héraldique. L'histoire, l'art et la science du blason*, Bruxelles, Elsevier Séquoia, 1977
- Oswald 1984 – G. Oswald, *Lexicon der Heraldik*, Leipzig, 1984
- Palma 1766 – Franciscus Carolus Palma, *Heraldicae Regni Hungariae specimen, Regia, Provinciarum, Nobiliumque scuta complectens...*, Vindobonae, 1766
- Pápai 1695 – Francisc Páriz Pápai, *Ars heraldica seu Consuetudinum Heraldicarum...*, Claudiopolis, 1695
- Pautet du Parois 1843 – J. F. J. Pautet du Parois, *Nouveau manuel complet du blason ou cofe héraldique*, Paris, 1843
- Pop 2002 – V. Pop, *Armenopolis. Oraș baroc*, Cluj-Napoca, 2002
- Sturza-Săucești 1974 – M. Sturza-Săucești, *Heraldica. Tratat tehnic*, București, 1974
- www.ngw.nl – http://www.ngw.nl/heraldrywiki/index.php?title=Heraldry_of_the_world (Heraldry of the world)
- www.worldflags101.com – <http://www.worldflags101.com/> (Worlds Flags)

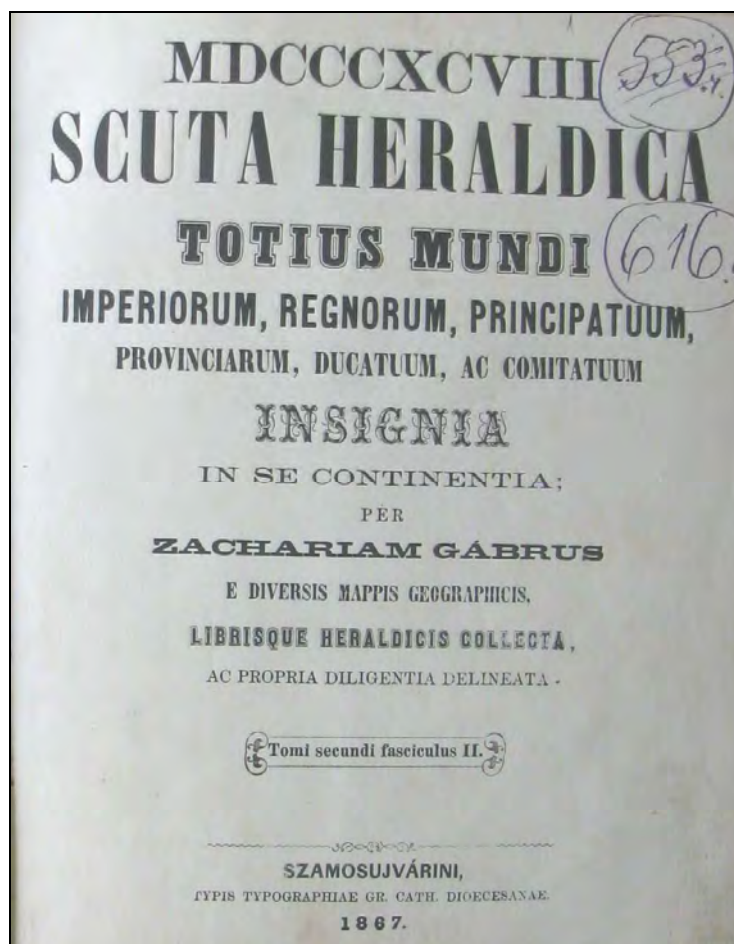

Fig. 1. Foaia de titlu a manuscrisului lui Zacharias Gábrus

Fig. 2. Zacharias Gábrus,
Exemplu de scuturi ovale

Fig. 3. Zacharias Gábrus,
Exemplu de scut patrulater

Fig. 4. Zacharias Gábrus,
Exemplu de scut francez modern

Fig. 5. Zacharias Gábrus,
Exemplu de scut elvețian

Fig. 6. Zacharias Gábrus,
Exemplu de scut germanic

Fig. 7. Zacharias Gábrus,
Exemplu de scut rusesc

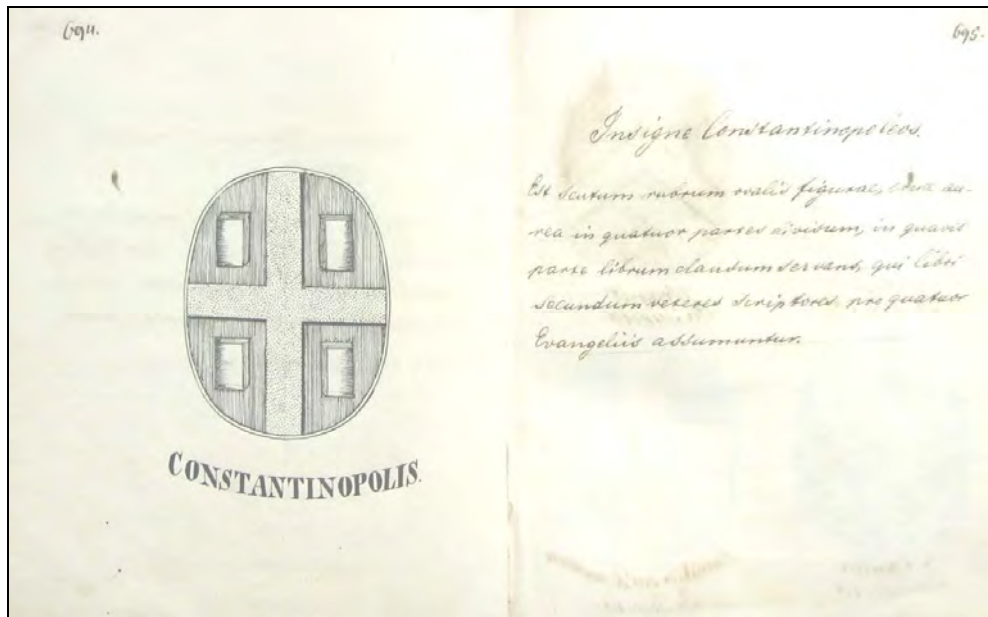

Fig. 8. Zacharias Gábrus, Stema Constantinopolului și descrierea aferentă

Fig. 9. Zacharias Gábrus, Stema orașului Hamburg

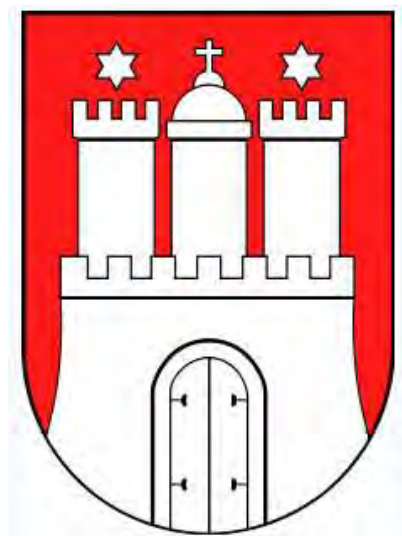

Fig. 10. Stema orașului Hamburg azi

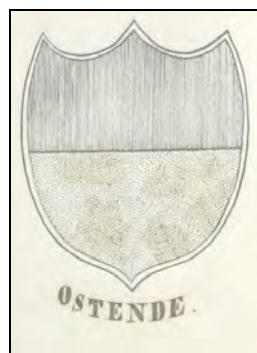

Fig. 11. Zacharias Gábrus, Stema orașului Ostende

Fig. 12. Steagul orașului Ostende azi

**Un homme de culture et artiste arménien de Transylvanie,
Zacharias Gábrus (Zacharija Gabrušjan) et son album héraldique manuscrit**
Résumé

Zacharija Gabrušjan, connu sous le nom hongrois de Zacharias Gábrus, a vécu entre 1794-1870, dans la ville de Gherla (Armenopolis, en langue arménienne Hayakaghak) de Transylvanie. Il a été l'une des personnalités culturelles les plus marquantes de la communauté arménienne de cette localité, fondée comme ville dans la première moitié du XVIII-ème siècle, par les Arméniens venus de Moldavie. Il s'est préparé pour le sacerdoce, mais, ultérieurement, il s'est dédié à la carrière didactique, étant pendant 42 ans professeur pour plus de 2500 diplômés. La ville et la communauté en plein développement lui ont offert un champ large d'activité, en se manifestant aussi comme écrivain, historien, peintre, sculpteur, mais surtout comme homme dévoué de tout son être au progrès de la communauté arménienne de Transylvanie. Il a créé de sa propre main l'autel de l'Eglise Solomon, la première sainte demeure de la communauté (édifiée en 1727); il a fait aussi d'autres donations pour ses concitoyens arméniens. On lui doit la première bibliothèque privée de Gherla - Armenopolis, qui comprend aussi ses propres oeuvres manuscrites, la plus importante étant le traité en langue arménienne Le livre de la Providence divine (Kirkh asvaćaji Nachachaluthiuni). Une oeuvre remarquable est son album héraldique manuscrit *Scuta heraldica totius mundi*, qu'il définit comme le premier héraldique sur le territoire de la Roumanie, le pays où se trouve aujourd'hui la ville de Gherla-Armenopolis. Il a collectionné des livres arméniens ou concernant les Arméniens de tous les coins de l'Europe, donnant ainsi un exemple aux intellectuels arméniens des générations futures, comme Vartan Esztegar, Kristóf Szongott, Kristóf Lukács et beaucoup d'autres. La bibliothèque de Gabrušjan s'est dispersée pendant la période communiste dans plusieurs bibliothèques et archives, surtout dans la ville de Cluj-Napoca. L'inventaire et l'analyse de cette collection, qui maintenant peut être reconstituée d'une manière scientifique dans sa plus grande partie, constituent le sujet de la présente démarche. L'accent est mis en particulier sur l'activité de Zacharija Gabrušjan: une activité artistique comme peintre et sculpteur d'objets sacrés et aussi utilitaires.

La liste des illustrations

- Fig. 1. Le page de titre de album héraldique manuscrit de Zacharias Gábrus.
- Fig. 2. Zacharias Gábrus. Exemples de boucliers ovales
- Fig. 3. Zacharias Gábrus, Exemple de bouclier quadrilatère
- Fig. 4. Zacharias Gábrus, Exemple de bouclier français moderne
- Fig. 5. Zacharias Gábrus, Exemple de bouclier suisse
- Fig. 6. Zacharias Gábrus, Exemple de bouclier germanique
- Fig. 7. Zacharias Gábrus, Exemple de bouclier russe
- Fig. 8. Zacharias Gábrus, Le blason de Constantinople et la description afférente
- Fig. 9. Zacharias Gábrus, Le blason de la ville de Hambourg
- Fig. 10. Le blason de la ville de Hambourg aujourd'hui
- Fig. 11. Zacharias Gábrus, Le blason de la ville d'Ostende
- Fig. 12. Le drapeau de la ville d'Ostende aujourd'hui.